

FROM SOCIAL REALISM TO MODERN NARRATIVE TECHNIQUES

Mihaela-Adelina CHISĂR-VIZIRU

West University of Timișoara

Abstract: The study takes into account the Romanian prose during communist censorship, when the entire literary phenomenon is submitted to an ample metamorphosis, with long term consequences. Therefore, the propaganda, the censorship, the fear, all kinds of forbiddances and compromises draw the bizarre scenery of the literature in the communist dictatorship period in a vestigiary shape, which results in stereotype texts, emptied of artistic essence, repeating only formulas of praise and gratitude, addressed to the party or to the leader. The information which will prevail will be the one regarding the evolution of prose, the narrative techniques used by writers, following its transformation through a sinuous course. During the approach we will bring up the acknowledged studies regarding this issue, but also recent studies, following in a critical vision the tone of speeches. Also, we will mention works and writers who assured the spontaneous of the creation by their tendency of innovating, of escaping the realist socialist pattern, by drilling, through modern narrative techniques real's capacity of being transfigured, in narrative speeches with reflexive, playful or even ironic accents.

Keywords: censorship, communism, socialist realism, narrative techniques, prose.

Interesul pentru investigarea trecutului reprezintă un act de normalitate în orice societate. Preocuparea legată de cercetarea perioadei comuniste, a unui *trecut imediat* este, la aproape trei decenii de la înlăturarea regimului totalitar din România, încă una de actualitate, al cărei adevăr istoric se amestecă mereu atât cu *enigme*, întrebări care nu își găsesc răspunsuri, cu noi și noi documente din *celebrele* arhive, cât și cu nu puținele texte ale opinenților mai mult sau mai puțin avizați. Înțeles astfel, ca un *proces de amploare*, studiul comunismului impune mai multe perspective, de la cea strict istorică, până la cea economică, sociologică, psihologică și culturală, toate conturând premisele unor studii necesare comprehensiunii mutațiilor fundamentale care au creat un cadru pernicios *individului*. Nu ne propunem inventarierea studiilor și a discursurilor despre comunism, însă se poate observa cu ușurință că există numeroase texte generate de acest regim, care nu l-au scos, totuși, de sub incidența controverselor. După 1989, pe fondul *libertății de exprimare*, s-a deschis o breșă în analiza acestui fenomen, astfel că au apărut studii, site-uri, organizații (non)guvernamentale, documente, asociații, producții ale *mass-media*, toate având intenția de a informa asupra *ororilor comuniste*. În scopul abordării de față interesează dimensiunea culturală, mai exact *evoluția* sinuoasă a literaturii într-un climat nefavorabil, căutând, totuși, să își împlinească menirea pe un coridor restricționat și incert între *cenzură* și *reacțiune*. Perioada regimului comunist a fost radiografiată (și) din perspectiva istoriei literare în studii al căror deziderat major, mărturisit sau implicit, comportă pe lângă dorința de a oferi o cât mai clară și mai completă imagine a climatului literar din epocă, și o dimensiune subliminală cu implicații de natură psihanalitică, astfel că dezvoltarea ulterioară a tuturor amănuntelor compensează, într-o anumită măsură anii de *cenzură impusă* sau *autoimpusă*. Într-o atitudine vădit anticomunistă, literatura acelei perioade este analizată sub impulsul revoltei și al contestării, anulând circumstanțele și plasând întreg *fenomenul literar* sub cupola unui imens *nu*. În această ordine de idei, studiile de literatură consacrate perioadei în discuție interferează inevitabil cu

informațiile de natură istorică și politică, astfel că o analiză de profunzime vedește vocația pluriperspectivă până la limita extremă a înțelegerii *literaturii ca un instrument în plus al puterii*. Fenomenul literar intră sub incidența politicului, numai că *producțiile* literare nu pot fi făcute *la normă*, după același tipar, eliminând esența artistică, *periculoasă* într-o atare ecuație ai cărei termeni se definesc ca elemente funciare ale *progesului* și al *binelui comun*. O observație care se impune în contextul multitudinii de texte este legată de tonul discursurilor care vizează comunismul. Așadar, pentru a da un exemplu concret, se observă că studiul lui Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism* — de altfel, unul de referință — este caracterizat de vehemență, demonstrând un spirit critic împins până la limită. Dincolo de tăgăda inerentă a unor voci, de acuzele aduse autorului, apreciem că studiul rămâne unul exponențial în ceea ce privește comprehensiunea amplei metamorfoze a literaturii române în perioada 1948 – 1989, tratând fenomenologia literatură – politică într-o analiză lucidă, departe de compromis. Un studiu temeinic, deci, în care fenomenul politic și cel literar se exploatează pe un filon analitic de la *adoratio* la *imprecatio*. În această ordine de idei, Eugen Negrici observă că doar timpul a fost cel care a putut modera pozițiile ostile și inflexiunile severe ale discursurilor despre comunism, astfel că „încet-încet, subiectul și-a pierdut ardența și cercul celor interesați de el s-a restrâns continuu. S-au împuținat articolele flagelante și, pe măsură ce anii trec și ne îndepărtăm de deceniile de rușine și de umilință ale trecutului comunist, acesta nu ne mai pare hidos. Ieșirile furioase și încruntările târzii ale celor ce se mai simt încă urzicați întrunesc din ce în ce mai puține adeziuni. Insistența lor a devenit — ca să spun așa — nerezonabilă” (Negrici 201: 5). Pentru a edifica opinia lui Eugen Negrici și, totodată, în scopul exemplificării amintite, aducem în discuție un studiu de dată recentă, *Lumea romanului românesc în perioada 1965 – 1989*, aparținând Ioanei Revnic, un proiect care își propune să investigheze *o lume apusă*, într-un mediu livresc, „[...] cu scopul de a descoperi legile care guvernează universul ficțional din romanele românești, felul în care lumile imaginare se nasc, evoluează și se transformă în interiorul unei epoci, dar și de-a lungul istoriei (reale). O analiză diacronică și sincronică, îmbinând multiple perspective — tematică, istorico-literară, eseistică și sociologică — reprezintă finalitatea demersului inițiat odată cu acest volum” (Revnic 2013: 7). Deși sunt două demersuri care abordează literatura română din perioada regimului totalitar, viziunea autorilor este diferită și, implicit, discursul critic. Dacă studiul lui Negrici este unul cu inflexiuni de revoltă și contestare, ascunzând (sau chiar trădând!) o implicare afectivă, cel al Ioanei Revnic se deosebește prin detașarea față de subiectul tratat, (într-adevăr, la un decalaj temporal considerabil), prin perspectiva rațională a analizei, bazată și pe date statistice, îmbinând într-un demers inedit *uneltele criticii* și ale *istoriei literare* cu *libertățile eseului* și *rigorile sociologiei*. Cu aceeași atitudine concesivă față de trecutul totalitar al literaturii, într-un discurs temperat, dar nu mai puțin pertinent, cercetătoarea păstrează convingerea că a evidențiat prin demersul său „[...] o lume de sine stătătoare. Indiferent de forța artistică a celor care au inventat-o, ea are vitalitate; are coerență; are o identitate” (Revnic 2013: 154). Păstrând proporțiile, dar și toate diferențele, nu înțelegem cele două studii în limitele riguroase ale unei comparații, decât sub aspectul discursiv, menționând că odată cu îndepărtarea în timp de momentul analizat, inflexiunile vehement constestatare cedează locul unei înțelegeri tolerante, ceea ce implică atât avantaje, cât și dezavantaje pentru istoria literară, căreia îi va reveni sarcina să discearnă între acestea. Din rațiuni care sunt strict legate de limitele și de scopul aborbării noastre nu avem în vedere și poezia din perioada comunistă, nu pentru că ar fi mai puțin vrednică de atenție. (Dimpotrivă, ea fiind o secțiune a *peisajului* uneori mai interesantă decât proza, constituind parte a manifestărilor publice de *adoratio* și mulțumire dedicate *partidului*. Sunt texte care, în contextul contemporan, pot fi citite sub semnul curiozității, în afara incidenței criteriilor estetice, ca o formă vestigială a literaturii).

Ideea de *canon*, în contextul nefiresc al intervenției politicului, primește conotații peiorative, făcând referire la tiparul *literaturii orientate politic*, impusă de regimul comunist sub impulsul dezideratului de a converti creațiile literare în texte care să redea realitatea vremii a *oamenilor muncii* dedicați ideii de *progres* și de *bine comun*. Manipularea creațiilor literare implică scoaterea acestora de sub incidența principiului fundamental al autenticității, rezultând o formă vestigială a literaturii — după cum am preferat să o numim — stigmatizată de clișeu și schematism în virtutea respectării sistemului. Primii ani ai regimului comunist au impus literaturii un caracter propovăduitor, cu scopul precis de a convinge, de a adăuna cât mai mulți partizani, cât mai multe conștiințe și, prin urmare, „[...] singura literatură acceptată oficial și difuzată cu vigoare prin toate mijloacele imaginabile a fost cea de «propagandă și agitație». Ea avea un repertoriu unic, hotărât la Moscova și dictat de acolo. Oricare altă formă de literatură ar fi fostavenită numai în măsura în care putea servi, propagandistic, țelurilor partidului unic și respecta preceptele ideologiei și esteticii comuniste” (Negrici 2010: 17). Oricărui tip de analiză ar fi supusă această formă a literaturii pe care am preferat să o numim, cu un termen specific anatomiei, *vestigială*, nu ar releva alte valențe decât cele strict circumscrise scopului pentru care a fost creată. Cu un instrumentar frust, din care se ivesc texte aflate la limita dintre patetism, ridicol și bizar, o asemenea *literatură* a existat și s-a manifestat cu o vigoare aparte. Amplul proces de *făurire a noii lumi* presupune, pe lângă propovăduirea noilor precepte, și înlăturarea celor *dăunătoare*, adică ceea ce este cunoscut sub numele de cenzură. Într-un câmp semantic lărgit, acestui cuvânt — des uzitat — i se pot adăuga — într-o ordine aleatorie — vocabule de tipul *control*, *suprimare*, *supraveghere*, *prohibire*, *blam*, *reprimare*, fiecare fiind o expresie a ceea ce reprezintă impunerea unui hotar dur între *adoratio* și *imprecatio*. A nu practica acel tip de *literatură angajată, aservită*, a nu fi în conformitate cu preceptele ideologiei comuniste reprezenta o formă de insurgență care trebuia contracarată cu rapiditate pentru ca *răul* să nu se extindă. La nivel teoretic, realismul socialist este un termen care „se aplică artei oficiale a URSS începând cu anul 1934 și a «democrațiilor populare» de după cel de-al Doilea Război Mondial, cel puțin până la moartea lui Stalin, și poate până la prăbușirea sistemului comunist în 1989-1990” (Aucouturier 2001: 5). Se va aplica și în România comunistă ca expresie a dorinței *partidului* de a transforma literatura într-un instrument docil, care să producă o *artă întru slava sa*, despre clasa muncitoare, o *artă despre popor*. Perioada 1945-1964 este una în care scriitorii pendulează între presiunea politică și artă. Din acest punct de vedere discuția comportă mai multe dimensiuni, în sensul că din parcursul oscilatoriu constrângere — artă, au rezultat, inevitabil, și compromisuri, regretate sau nu după 1989, condamnate și impardonabile, după unii, de înțeles și cu circumstanțe atenuante, după alții. Alături de cedări și concesii, notabile sunt aparițiile care încercau să mențină o linie a normalității. Într-un atare context normalitatea, firescul creației împrumută — paradoxal — din atributele neobișnuitului, iar proza românească supraviețuiește prin câteva izbutiri ale genului, care, la o privire de suprafață, relevă propensiunea pentru o tematică insolită, fiind populate de lumi pe cale să apună (*Scrinul negru* — aristocrația agonică) sau rar frecventate până atunci (*Groapa* — lumea de la periferie). Se distinge, de asemenea, o operă a cărei notorietate este recunoscută în literatura română și datorită celebrului personaj Ilie Moromete, pe lângă temeinicia scriiturii. Într-o epocă în care *rețetarul realismului socialist* trebuia respectat întocmai, Marin Preda este un inovator, un prozator care, deși atins de presiunea politică, o eludează cu priceperea unui *profesionist al cuvântului*, conștient că numai libertatea conferă autenticitate scriiturii. Atitudinea tipic moromețiană care dezvăluie vocația independenței până în final este, până la urmă, atitudinea față de un timp în care omul este supus *vicleniilor istoriei*, la care asistă neputincios, însă cu o demnitate caracteristică *individului liber*. Proză de factură rurală în esență, *Moromeții* este opera care reușește să devină un etalon al scriiturii din epocă, impunându-se prin capacitatea autorului de a surprinde realul și de a-l explora prin filtrul unei

conștiințe care veghează curgerea imbatabilă a *timpului*, înregistrând toate inevitabilele metamorfoze drept procese lăuntrice distructive. Dincolo de caracterul monografic al operei, substanțială rămâne prezența lui Ilie Moromete, care nu se încadrează în tipologia personajului din mediul rural existentă în literatura română (de pildă, nu poate fi așezat în descendența lui Ion, personajul lui Liviu Rebreanu), distingându-se prin atitudinea meditativă și predispoziția de a interioriza prefacerile unei epoci. O *carte-mărturie*, așadar, al cărei sens se conturează în contextul *bizar* al prefacerilor anormale pe care le suportă climatul literar, trecând drept o mostră de *literatură adevărată* într-un amalgam al scrierilor generate de comunism, iar Ilie Moromete — „[...] *cel din urmă țaran*, în acest roman al deruralizării satului” (Manolescu 1991: 316). Este un statut pe care cartea îl câștigă și pe care îl menține în ciuda faptului că altele erau dezideratele epocii.

Există, prin urmare, o tendință de a inova, de a ieși din *tiparul realist socialist*, care sondează capacitatea realului de a fi transfigurat, în discursuri narrative cu accente reflexive, ludice sau chiar ironice. Din acest punct de vedere, în amplul studiu al lui Eugen Negrici pot fi decelate *strategiile* narrative utilizate de scriitori, pe baza romanelor analizate, putându-se observa că profilul epocii comportă, totuși, nuanțe diverse. În această ordine de idei, criticul distinge între *literatura aservită* și *literatura tolerată*. ultima interesând din perspectiva abordării de față. Fără a face uz de criterii restrictive sau exhaustive, operele studiate se plasează pe două coordonate ale *literaturii tolerate*, vădind *aspirația la adevăr* și *aspirația la literalitate*. Preocuparea pentru *adevăr* într-o epocă în care acesta se rescrie în funcție de ceea ce este acceptat de *partid*, conduce la apariția unor texte a căror miză este să dezvăluie anomaliiile regimului, în acest context fiind discutate, între altele, opere precum *Instrusul*, *Marele singuratic*, *Cel mai iubit dintre pământeni*, *Delirul* (Marin Preda), *Absenții*, *Fețele tăcerii* (Augustin Buzura), *Vestibul*, *Interval*, *Cunoaștere de noapte*, *Păsările* (Alexandru Ivasiuc), *Galeria cu vișă sălbatică* (Constantin Țoiu), *Biserica neagră* (A. E. Baconsky), *Iepurele șchiop* (Dumitru Radu Popescu), *Dimineață pierdută* (Gabriela Adameșteanu). *Aspirația la literalitate*, cealaltă coordonată a *literaturii tolerate*, vizează textele în care este restabilită natura umană, fiind aprofundată în esența și complexitatea ei, precum și pe acelea în care realitatea este transgresată prin insolit și fantastic, invocându-se, spre exemplificare, prozele lui Nicolae Velea, ciclul *Desculț* (Zaharia Stancu), *În absența stăpânilor*, *Animale bolnave*, *Îngerul de ghips* (Nicolae Breban), *Iarna bărbaților* (Ștefan Bănuțescu), *Dejunul pe iarbă*, *Femeie, iată fiul tău!* (Sorin Titel), *Lumea în două zile*, *Ucenicul neascultător* (George Bălăiță), *Tache de catifea*, *Manualul întâmplărilor* (Ștefan Agopian). Toate aceste expresii ale prozei românești se revendică de la *năzuințele eliberatoare* ale epocii, orientate *în contra direcției* realist socialiste, determinând un proces resurecțional prin îmbogățirea cantitativă, dar și calitativă a tehnicilor narrative, prin interesul autorilor pentru literatura experimentală, influențele fiind venite atât pe filon francez, revendicându-se de la noul roman, așa cum îl gândise Alain Robbe-Grillet, cât și inspirate de James Joyce sau William Faulkner. În acest sens, deschideri către un alt tip de literatură sunt reperabile în operele lui Nicolae Velea, D. R. Popescu, Fănuș Neagu, Petru Dimitriu, Nicolae Breban, Alexandru Ivasiuc, George Bălăiță, Augustin Buzura, Ștefan Bănuțescu, Sorin Titel, Mircea Nedelciu, Ștefan Agopian, Mircea Horia Simionescu etc., observându-se că „narațiunea se încarcă de simboluri, mituri, parabole, devine aluvionară, eliptică, fragmentară și/sau globalizantă. Prozatorii încearcă, mai toți, să-și definească un teritoriu al cărui unic proprietar să fie, asemenea celui faulknerian” (Cărtărescu 1999: 330).

Chiar dacă nu sunt cuprinse, *metodic*, toate textele, ca într-o veritabilă istorie a *literaturii sub comunism*, analiza celor reprezentative surprinde particularitățile de construcție a universului romanesc și a personajelor într-un registru critic, putându-se sublinia faptul că proza românească a supraviețuit estetic în perioada intruziunii politice și că dincolo de *compromisuri* importante rămân operele, dovezi ale rezistenței în fața *direcției* realist

socialiste. Salvate de anatema *proletcultistă* și depășind neajunsul de a fi fost produsul unei epoci damnate la *schematism*, *clișeu* și *normă*, nu puține dintre acestea s-au impus în rândul operelor de referință ale literaturii române, reușind să păstreze, prin diverse mijloace, *breșa către firescul creației*.

BIBLIOGRAFIE

AUCOUTURIER, Michel, *Realismul socialist*, traducere din limba franceză de Lucia Flonta, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.

BARBU, Eugen, *Groapa*, E.S.P.L.A., București, 1957.

BĂLĂIȚĂ, George, *Lumea în două zile*, Editura Eminescu, București, 1975.

BĂLĂIȚĂ, George, *Ucenicul neascultător*, Editura Albatros, [București], [1977].

BĂNULESCU, Ștefan, *Cartea de la Metopolis*, Editura Universal Dalsi, București, 1996.

CĂRTĂRESCU, Mircea, *Postmodernismul românesc*, Prefață de Paul Cornea, Editura Humanitas, București, [1999].

FICEAC, Bogdan, *Cenzura comunistă și formarea „omului nou”*, Editura Nemira, București, 1999.

MANOLESCU, Nicolae, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, ediția a II- a revăzută și adăugită, vol. I, Editura Eminescu, [București], 1991.

NEGRICI, Eugen, *Literatura română sub comunism: 1948-1964*, ed. a 2-a, rev., vol. I, Editura Cartea Românească, București, 2010.

PREDA, Marin, *Moromeții*, vol. II, Editura pentru Literatură, București, 1967

REVNIC, Florina-Ioana, *Lumea romanului românesc în perioada 1965 – 1989*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, [s.l.], [2013].

Acknowledgement: Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).